

государственном музыкальном театре имени Бердаха, в формировании профессионального коллектива по музыкальной культуре в Каракалпакстане. В том числе трактуется история открытия Нукусского филиала Узбекской государственной консерватории и роль ансамбля «Халк сўзлари», оркестра «Халк сўзлари», «Симфонического» и «Камерного» оркестра в воспитании молодежи.

SUMMARY The article tells about the stages of symphony orchestra development in the history of Karakalpak musical culture, the role of opera and musical drama performances staged at the Karakalpak State Musical Theater named after Berdakh, in the formation of a professional musical culture team in Karakalpakstan. Furthermore, there was also described history of the opening of the Nukus branch of the Uzbek State Conservatory and the role of the Khalq Sozlari Ensemble, the Khalq Sozlari Orchestra, the Symphonic and Chamber Orchestras in the education of young people were also discussed.

TAXTAKÓPIR RAYONÍ OYKONIMLERINIŇ LEKSIKA-SEMANTIKALÍQ QURAMÍ HÁM ONÍ KARTALASTÍRÍW

O.O.Baltabayev – *tayanish doktorant*

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

Tayanch so'zlar: toponim, oykonim, fitooykonim, etnooykonim, antropooykonim, gidronim, oronim, oykonimik karta.

Ключевые слова: топоним, ойконим, фитоойконим, этноойконим, антропоойконим, гидроним, ороним, ойконимическая карта.

Key words: toponym, oikonym, phytooikonym, ethnooikonym, anthropooikonym, hydronym, oronym, oikonymic map.

Kirisiw. Óziniń tuwılıp ósken watanınıń, qala hám rayonınıń, kóshe hám awılınıń atamasına, olardıń kelip shıǵıwı hám mánis-mazmunına qızıqpaǵan insan bolmasa kerek. Hár bir toponim óziniń tariyxıy etimologiyasına iye. Biz tuwılıp ósken elimizdiń toponimikalıq materialların úyreniw arqalı ertedegi xalıqlardıń ekonomikalıq, siyasiy hám mádeniy qatnasıqların jáne de til ózgesheliklerinde anıqlawımız mümkin. Usınday ózgesheliklerdi ózinde sáwlelendiriwshi uzaq tariyxqa iye bolǵan elimiz toponimiyası da ózine tán milliy miyrasımız bolıp tabıladı. Húrmetli prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevtıń: "...Tariyxıy miyrastı asırıp-abaylaw, úyreniw hám áwladlarǵa qaldırıw, mámleketimiz siyosatınıń eń baslı baǵdarlarman biridir" [2:29] – degen, sózleriniń tıp-tiykarında da tariyxıy miyrasımızǵa baylanıslı derek sıpatında elimiz toponimlerin úyreniw máselesi de jatadı.

Tiykargı bólim. Toponimika kóplegen bólimlerden turadı. Toponimikanıń eń úlken bólimlerinen biri bul oykonimika (grekshe "oykos" – úy, jasaw ornı, mákan – qala, awıl, elat sıyaqlı xalıq jasaw orınlarınıń atamaları) bolıp tabıladı. Oykonimler haqqında belgili geograf alım, toponimist S.Qorayev óziniń tómendegishe pikirin bildirip ótken: "... Oykonimler toponimiyasınıń eń ózgeriwsheń tarmaǵı. Sebebi, úlke tábiyatınıń ózgeshelikleri, jámiyet ómirinde ásirler dawamında júz bergen tariyxıy, social hám siyasiy waqıyalar, xalıqtıń kásip-óner atları, xalıq jasaw punktın birinshi bolıp ózlestirgen yamasa oǵan tiykar salǵan insannıń, onda qanday qáwim wákilleri jasaǵanı yamasa jasap atırǵanına qarap atamalar óz kórinisin tabadı" [18:50]. Usı kózqarastan elimiz oykonimlerin úyreniw, olardıń aymaqlıq tarqalıw ózgesheliklerin anıqlaw hám kartalastırıw házirgi kúndegi aktual máselelerden biri bolıp tabıladı. Qaraqalpaqstan oykonimleri sonıń ishinde Taxtakópir rayonu oykonimleri de júdá kóp izleniwlerdi talap etetuǵın dárejede uzaq tariyxqa iye bolǵan ózine tán hám hár túrli qaytalanbas ózgesheliklerge iye bolǵan geografıyalıq atamalarǵa bay.

Toponimiyalıq kartalastırıw boyınsha Ózbekstan Respublikası kóleminde S.Qorayev [7:51-52], M.Mirakmalov [9:21], Jizzax wálayatı kóleminde Q.Hakimov [13:15] hámde Qaraqalpaqstan Respublikası

kóleminde Q.Seytniyazovtıń [11:57,69] miynetleri dıqqatqa ılayıq.

Qaraqalpaqstannıń oń jaǵalıq arqa rayonları toponimleri boyınsha keń kólemlı izertlewlerdi alıp barǵan geograf alım, toponimist Q.Seytniyazov bolıp tabıladı. Ol óziniń izertlewlerinde Qaraqalpaqstanda birinshilerden bolıp Taxtakópir rayonu toponimleriniń kartasxemasın jaratqan hám 50 den artıq toponimdi tómendegishe toparlarǵa ajratıp kartalastırǵan [11:69]: 1. Etnonimler; 2. Geografıyalıq terminler menen baylanıslı toponimler; 3. Gidronimler; 4. Antroponimler; 5. Túsiniksiz atamalar; 6. Zoonimler hám fitonimler; 7. Orın relyefi menen baylanıslı toponimler.

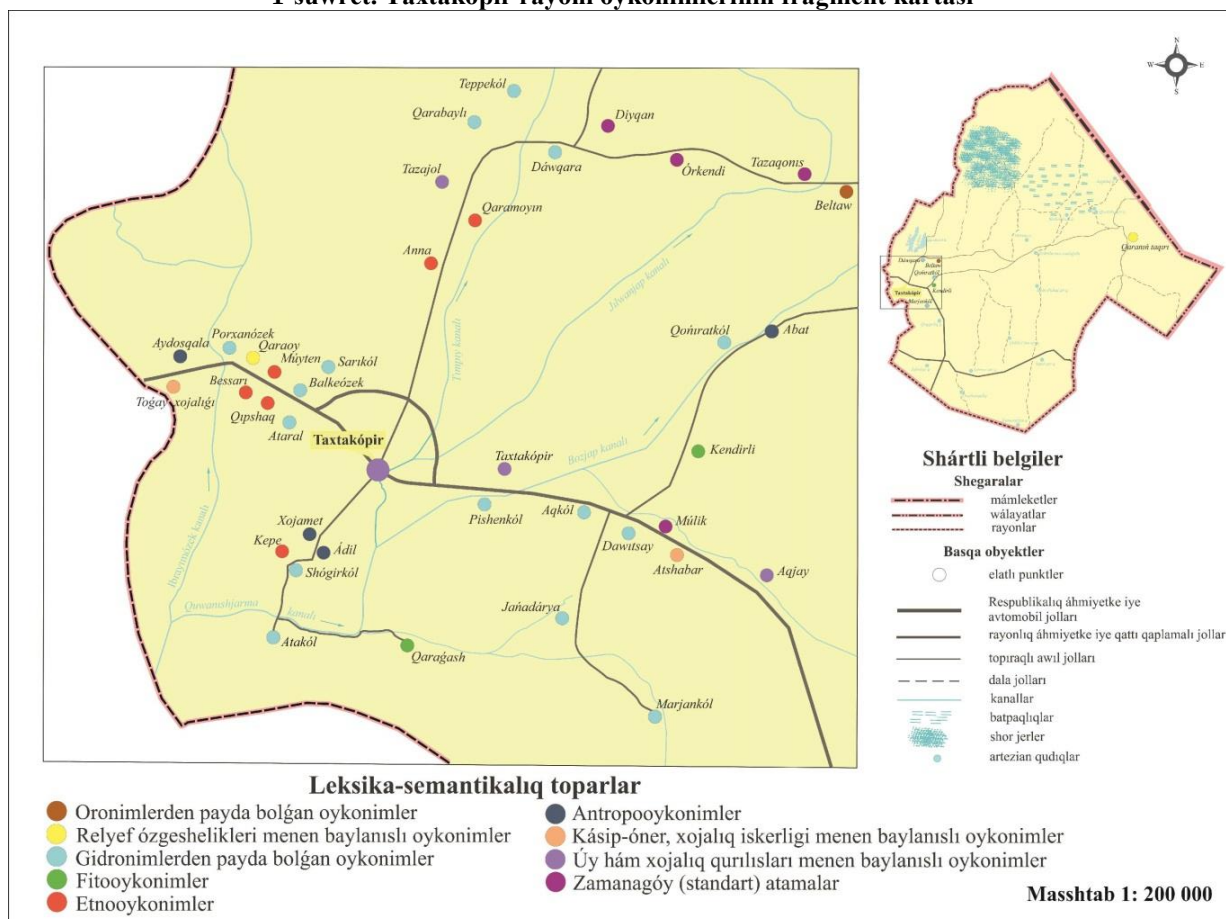
Sonday-aq, Jizzax wálayatı oykonimlerin izertlep, olardı kartalastırıw boyınsha geograf alım, toponimist Q.Hakimovtıń miynetleri itibarǵa ılayıq. Alım zamanagóy GIS texnologiyaları járdeminde Ózbekstanda birinshilerden bolıp oykonimiyalıq kartasxemanı jarattı. Q.Hakimov Jizzax wálayatı oykonimlerin tómendegi toparlarǵa ajratqan halda kartalastırdı [13:15]: 1. Etnooykonimler; 2. Antropooykonimler; 3. Gidrooykonimler; 4. Orooykonimler; 5. Neooykonimler; 6. Basqa oykonimler.

Házirgi kúnde Taxtakópir rayonu aymaǵında jámi 1 posyolka hám 39 elatlı punkt bar bolıp [1], biz olardıń payda bolıw, atalıw ózgesheliklerine qaray tómendegishe leksika-semantikalıq toparlarǵa bóliwdi lazım taptıq:

1. Oronimlerden payda bolǵan oykonimler;
2. Relyef ózgeshelikleri menen baylanıslı oykonimler;
3. Gidronimlerden payda bolǵan oykonimler;
4. Fitooykonimler;
5. Etnooykonimler;
6. Antropooykonimler;
7. Kásip-óner, xojalıq iskerligi menen baylanıslı oykonimler;
8. Úy hám xojalıq qurılısları menen baylanıslı oykonimler;
9. Zamanagóy (standart) atamalar.

Tómendegi Taxtakópir rayonu oykonimleri kartasında bul leksika-semantikalıq toparǵa qaysı oykonimler kirgizilgenligin kóriwimiz mümkin (1-súwret).

1-súwret. Taxtakópir rayónı oykonimleriniń fragment kartası

Karta avtor tárepinen dúzildi

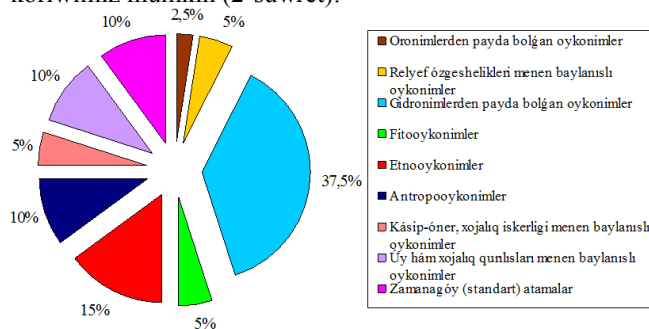
Kórinip turǵanıday, rayon aymaǵındaǵı oykonimlerden payda bolıwında eń úlken salmaqtı gidronimlerden payda bolǵan oykonimler quraydı. Hámmemizge belgili, aldınǵı dáwirde rayon aymaǵında kóplegen tarmaqlasqan kóller bolǵan bolıp, olar házirgi kúnde sol aymaqta ushıraspay, bálkim, geografıyalıq atamalarda ǵana saqlanıp qalǵanlıǵın kóremiz. Sonıń menen birge, tariyxıy shıǵarmalar hám tariyxıy kartalardı úyreniw dawamında házirgi *Ataral* [8:135], *Dáwqara* [6:13, 8:37, 10:93, 12, 16:367], *Qarabaylı* [4:185, 8:62], *Qońıratkól* [4:87, 8:63, 16:367, 17:175] aymaqlarında usı atamalardaǵı kóller hám kóller sisteması bolǵanlıǵı hámde *Jańadárya* [8:171], *Balkeózek* [3:51] atamasında dárya hám ózeklerdiń aqqanlıǵı bul atamalar tiykarınan gidronimlerden payda bolǵanlıǵın dálilleydi hámde usı hám basqada tábiyyıy obyekt atamaları menen baylanıslı túrde payda bolǵan oykonimler uzaq tariyxqa iye ekenligin bildiredi.

Hámmemizge belgili, respublikamız toponimleriniń basqa aymaq toponimlerinden tiykarǵı ózgesheligi bul etnotoponimlerden kópigi bolıp tabıladı. Qaraqalpaqstan etnotoponimleriniń tiykarǵı hám baslı bólegin qaraqalpaq urıwlarına tán bolǵan atamalar quraydı. Olar Qaraqalpaqstanıń arqa rayonlarında júdá kóplesh ushırasadı. Qaraqalpaq etnotoponimleri haqqında belgili tariyxshı, etnograf alım T.Jdanko tómendegishe jazadı: "... Qaraqalpaq urıw qawimleri ózleriniń jaylasıw ózgesheligin, aymaqtıń birligin rus basqınshılıǵınan aldın, bálkim koloniyalıq dáwirde de saqlap qalǵan" [5:66].

Adam isimleri menen baylanıslı túrde payda bolǵan toponimlerdi biliw, izertlew arqalı biz tariyxta qanday tariyxıy tulǵalar, qaharmanlardıń jasadıp ótkenligin, olardıń

xalıq jolında islegen iygiliqli islerin atamalar arqalı da anıqlawımız múmkin. Adamlardıń ism-familiyalarına qoyılǵan atamalar haqqında belgili geograf alım, toponimist H.Hasanov tómendegishe jazadı: "... Eger geografıyalıq karta tilge kirse edi, márt sayaxatshı hám jolbasshılardıń xızmetleri belgili bolar edi. Kartada kópǵana alım hám teńizshilerdiń – sol jerdi teksergen, sol jerden júzip ótken yamasa áhmiyetli shıǵarma jaratqanlardıń isimleri máńgi saqlanadı" [14:30]. Sonday-aq, belgili geograf alım, toponimist Q.Hakimov bolsa, atropotoponim kóbinese atama ushın tiykar bolǵan shaxstıń tariyxta iyelegen abıroyın esletip turatuǵınlıǵın bildirip ótken [15:140]. Biz izertlep atırǵan Taxtakópir rayónı oykonimleri quramında jergilikli xalıq (qaraqalpaq, qazaq) isimleri yaǵnıy, *Abat*, *Aydosqala*, *Adil*, *Xojamet* sıyaqlı adam isimleri menen atalǵan antropooykonimler bar.

Taxtakópir rayónı aymaǵındaǵı jámi 40 oykonimniń leksika-semantikalıq úlesin tómendegi súwret arqalı da kóriwimiz múmkin (2-súwret).

2-súwret. Taxtakópir rayónı oykonimleriniń leksika-semantikalıq túrleri boyınsha úlesi (% esabında)

Juwmaqlaw. Uliwma alğanda hâzirgi künde Taxtakópir rayónı aymağında jámi 40 xalıq jasaw orınları bar bolıp, olardıń payda bolıwında tiykarǵı úlesti yaǵnıy, 37,5 % ti gidronimlerden payda bolǵan oykonimler quraydı hám sonday-aq, urıw atamaları menen atalǵan etnooykonimler bolsa, 15 % ti quraǵanlıǵın kóremiz. Bunnan biz rayon aymağında aldınǵı tariyxıy dáwirler dawamında suw obyektleri ásirese kóllerdiń kóp bolǵanlıǵın, sonıń menen

birge, jergilikli xalıqlardıń ázelden urıw-qáwim bolıp jasaǵanlıqların biliwimiz múmkin.

Usı ilimiy izertlewimizdiń juwmaǵı retinde respublikamızdıń hárbir rayónı ushın toponimlerdiń tariyxıy payda bolıw shınlıqların tereń izertley otırıp, hâzirgi kúndegi jańa GIS texnologiyalarınan paydalanǵan halda zamanagóy toponimiyalıq kartalar jaratıw búgingi kúnniń aktual máselelerinen biri dep esaplaymız.

Адебиетлар

1. Географиялық объектілерге атама беріу хәм атамаларын өзгертіу мәселелери бойынша Тахтакөпір районлық комиссиясының 2020-жыл 14-май күнги 01-08/77-санлы мәжіліс баянламасын тастыйықлау ҳақында Халық депутатлары районлық Кеңесиниң шешими. /Тахтакөпір таңы 2020-жыл 26-октябрь № 20-21(6025-6026).
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараккиёт йўлимизни қатият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: «Ўзбекистон», 2017. 592-б.
3. Әбдиев А., Реймов А. Тахтакөпір тәрийпи. – Т.: «Turon-iqbol», 2019. 804-б.
4. Военно-статистическое описание Хивинского оазиса. Сост. Ген. штаба кап. Гиршфельдом; Перераб. нач. Аму-Дарьин. отд. ген.-майором Галкиным. Часть I. – Т.: 1902. – С.248.
5. Жданко Т.А. Очерки исторической этнографии каракалпаков. – М.: – Л.: «Наука», 1950. –С. 172.
6. Иванин М.И. Хива и река Аму-Дарья. СПб, 1873. –С. 64.
7. Караев С.К. Ойконимия Узбекистана (историко-географическое исследование формирования названий населенных пунктов Республики). Диссертация на соискание ученой степени доктора географических наук в форме научного доклада. – Т.: 1998. –С. 52.
8. Каульбарс А.В. Низовья Аму-Дарьи, описанные по собственным исследованиям в 1873 г. Записки РГО по отделу общей географии, кн. IX. 1881. –С. 630.
9. Миракмалов М.Т. Ўзбекистон топонимларининг табиий географик хусусиятлари ва географик лингвистика. География фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати. – Т.: 2020. 55-б.
10. Риза-кули Мырза. Ёмиўдәрйя областының қысқаша баянламасы // «Ёмиўдәрйя», 1992. №2. 92-103-б.
11. Сейтнязов К.М. Топонимы северных районов правобережья Каракалпакии. Диссертация на соискание ученой степени кандидата географических наук. – Т.: 1998. –С. 138.
12. Ханьков Я.В. Пояснительная записка к карте Аральского моря и Хивинского ханства, с их окрестностями. СПб, 1851.
13. Ҳақимов Қ.М. Жой номларининг шаклланишида минтақанинг ижтимоий-иқтисодий географик хусусиятлари (Жиззах вилояти мисолида). География фанлари номзоди диссертацияси автореферати. – Т.: 2010. 25-б.
14. Ҳасанов Ҳ. Географик номлар сири: Илмий – оммабоп таъриф. –Т.: «Ўзбекистон», 1985. 120-б.
15. Hakimov Q. Toponimika. – Т.: MUMTOZ SO‘Z, 2016. 368-b.
16. Herbert Wood. Notes on the Lower Amu-darya, Syr-darya and Lake Aral, in 1874 // The Journal of the Royal Geographical Society of London, 1875, Vol. 45 (1875), -P. 367-413.
17. Herbert Wood. The shores of lake Aral. – London: 1876. –P. 352.
18. Qorayev S. Toponimika. –Т.: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2006. 320-b.

REZYUME. Ushbu maqolada Qoraqalpog‘iston Respublikasining Taxtakópir tumani oykonimlari geografik jihatdan tadqiq qilingan. Tuman oykonimlari leksik-semantik guruhlarga bo‘lib o‘rganilgan. Leksik-semantik xususiyatlari bo‘yicha Taxtakópir tumani oykonimlarining xaritasi ishlab chiqilgan.

REZYUME. В данной статье исследованы ойконимы Тахтакупырского района Республики Каракалпакстан с географического аспекта. Ойконимы районов изучены в распределении на лексико-семантические группы. Разработана карта ойконимов Тахтакупырского района по лексико-семантическим признакам.

SUMMARY. This article has been studied geographically the oikonyms of Takhtakupir district of the Republic of Karakalpakstan. District oikonyms are studied in lexical-semantic groups. A map of Takhtakupir district's oikonyms on lexical-semantic features has been developed.

УДК. 219-671; 67(2022)

ТЕАТР-ТОМОША ТАДБИРЛАРИДА МУСИҚАДАН ФЙОДАЛАНИШНИ РЕЖАЛАШТИРИШ

Г.Ешбаева – доцент

Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти Нукус филиали

Таянч сўзлар: маданият, байрамлар, санъат, мусиқа, мақом, рисола, тадбир-режалар.

Ключевые слова: культура, праздники, искусство, музыка, статус, брошюры, мероприятия.

Key words: culture, holidays, art, music, status, brochures, activity-plans.

Меъморчилик мукаддас сўз миниатюра санъати, нақш, каби мусиқа ҳам Куръони Карим тамойилларидан келиб чиқади. Ислонда мусиқа илоҳий кашфиёт сифатида талкин қилинади ва уни ўзгартириш ҳуқуқи кам одамларгагина насиб қилган. Фазовий тартиб-қоидалар ва мақомларнинг мусиқий тузилиши четга чиқишга йўл қўймайди. XVI асрда битилган «Мусиқа ҳақидаги рисола»да шундай дейилган: «Аввал бошида мақомлар еттига эди, улар етти пайғамбардан мерос бўлиб қолган. Рост — Одам Атодан, Ҳижоз — Иброҳимдан, Раҳовий — Исмоилдан, Ушшоқ — Ёқубдан, Ирок — Юсуфдан, Кўча — Юнусдан, Хусайний — Довуд пайғамбардан қолган» [1:45].

Ислонда мусиқа фазонинг босқичли тузилиши ва уйғунлик-тартиблилик тамойилига қаттиқ таянади. Фазодан мусиқага кўчган уйғунлик ва босқичма-босқичлилик чексиз гўзалликнинг манбаидир. Араб файласуфи Ал-Киндий шундай деган эди: «... уйғунлик

хамма нарсадан ўрин олган, у ҳаммадан кўра оҳанг — овозларда, оламнинг тузилиши мусиқа ва инсонлар қалбида яққолроқ намоён бўлади». Бу фикрни тасдиқловчи далиллар кўп. Бу ҳақда XV аср мусикашуноси Мавлоно Нажмиддин Кавкабий «Мусиқа ҳақида рисола»сида шундай ёзади: «Айрим мақомларни ижро этиш учун мувофиқ келувчи вақтни танлаш керак. Раҳовий мақомини куёш чиқиши олдида, Ушшоқни куёш чиқиб бўлгач, Ростни чошгоҳ арафасида, Ирокни чошгоҳ пайтида, Бузрукни куёш ботиши пайтида, Бусалиқни дигар номози вақтида, Зангулани куёш ботиши олдида, Навони номозом пайтида, Зирафкани уйқуга ётиш олдида, Исфакхонни тунда ижро этиш керак» [2:90-91].

Ислонда оқиллик ифодачиси Сўз — Калом зоҳирий ва ботиний қудратга эга. Мусиқа мақом ана шу Каломни янада тиниклаштиради — ақлни пешлайди. Фикр ва сўз етукликка эришгач, улар мусиқий қиёфада